

Egry Gábor

Nemzetekről és bankokról

A *Korall* 47. számában jelent meg Gaucsik István *Történelem és mítoszteremtés: Karcolat a „legelső” szlovák szövetkezetéről* című írása, ennek lábjegyzetei közt számos, korábbi munkáimat illető kritikus megjegyzéssel. Első szavam a köszöneté, tulajdonképpen öröm, hogy van, aki kézbe veszi a nem túl nagy érdeklődést kiváltó témában született legkevesbé sem olvasmányos munkákat és alaposan végigolvassa őket. A megjegyzések ugyanakkor mégis megleptek és ez késztet írásra. Amikor befejeztem az erdélyi szászok pénzügyi rendszeréről szóló könyvem és időközben egészen más téma felé fordulva korábbi kutatásaimra zártam az ajtót, lényegében azt gondoltam a szövetkezetek történetének nemzeti alapú értelmezéséről, amit István jól megírt tanulmánya is képvisel (remélem megbocsátja, ha így szólítom, ismerjük egymást személyesen is és a „szerző” kifejezés vagy a vezetéknev használata érzésem szerint azt sugallná, hogy számon kérek tőle valamit). Soha nem láttam magam a nemzeti bankrendszer vagy a nemzeti gazdaság eszméje kritikátlan képviselőjének, pedig kritikai megjegyzései éppen azt tulajdonítják nekem: hogy nem üzleti kooperációk részeként értelmezném a szász hitelszövetkezeteket, hanem – ahogy írja, „furcsa módon” – egy „elképzel” nemzeti bankrendszer részeként, „etnikai alapú” szervezet elemeiként.

Ezért felettébb kényelmetlenül is érzem magam, hiszen sokkal egyszerűbb lenne kritikájára reagálni, ha egy teljesen ellentétes álláspont bajnokaként állhatnék elő.¹ Ezzel szemben most azt kell valahogy megmagyaráznom, miért is olvashatta szándékaimtól eltérő módon szinte minden vonatkozó írásomat. Ebből a helyzetből, akárhogyan is forogatom magamban, biztosan nem jöhetnek ki jól. A szándék és értelmezés eltéréseinek oka vagy az lehet, hogy rosszul fejeztem ki a gondolataimat, vagy István rosszul olvasta őket, vagy pedig – tekintettel arra, hogy több év alatt megjelent munkákról van szó – az idők folyamán következtelenek bizonyultam egyes állításaim képviselete során és ezt nem vettem észre és nem magyaráztam meg. Egyik sem szívderítő lehetőség.

A következtelenség – a 23. lábjegyzetben egyértelműen erre utal István – semmiképp sem elképzelhetetlen, bár én még akkor is szívesebben nevezném ezt hangsúlyeltolódásnak, ha bebizonyosodna. Mint már említettem, a hivatkozott írások eltérő években születtek, témájuk is annyira különbözött, amennyire egy tágabb kutatási projekt keretei közt ez lehetséges, ugyanakkor éppen ezért bízom benne, hogy valamiképp mégis kirajzolják milyen módon, milyen kérdésekkel szembesülve és azokra választ keresve jutottam el a nemzeti szövetkezetek prob-

¹ Emlékeztetni szeretnék rá, hogy a témában korábban már született egy kritikus cikk Vári András tollából, aki Hunyadi Attila írásait vette számba, Gaucsik Istvánhoz hasonlóan érvelve: Vári 2007.

lémájának boncolgatásáig. Először azzal szembesültem, értelmes-e egyáltalán munkám alapvetése, beszélhetünk-e bank- vagy pénzügyi rendszerről az erdélyi szászok esetében. Kövér György frappáns választ kínált azzal, hogy a bankrendszer elengedhetetlen részének minősítette a végső hitelező jegybank létét, ami a Monarchiában az Osztrák–Magyar Bank volt.² Ezzel együtt sem lehetett elhessegetni a kérdést: miért beszéltek mégis folyton így vagy úgy a szászok pénzügyintézeteiről? Egy, István által egyébként nem idézett írásomban³ már megpróbáltam rendet tenni ebben a kérdésben, legalább a magam számára. Akkor arra a következtetésre jutottam, hogy léteznek olyan jegyek és mutatók (ezekről részletesen később szólok), amelyek alapján jogos külön is vizsgálni a szász pénzügyintézeteket. Az azonban világos volt, hogy ezek még így is részei egy átfogó gazdasági szerkezetnek. Ennek az ellentmondásnak a feloldására kínált frappáns megoldást Ábrahám Barna a virtuális nemzetgazdaság egyébként az erdélyi románok esetére alkalmazott fogalmával.⁴ Én is tőle kölcsönöztem, Benedict Anderson-osított formában, a „képzelt” nemzetgazdaság terminusát. Végül hiába reméltem kezdetben, hogy elegendő lesz, ha a kérdéseimre a szászok kapcsán válaszolok, ez nem ment egész Erdélyre kiterjedő összehasonlítás nélkül.⁵

Változott-e mindezek közben lényeges kérdésekben a véleményem? Úgy érzem, nem. (És ezt reményeim szerint alátámasztja az is, hogy az említett 2006-os tanulmány alapján a Hajnal István Kör 2008-as konferenciáján, amikor a könyv kéziratát már leadtam, előadást is tartottam.) Noha román vagy magyar, nemzeti-etnikai alapon elhatárolt bankrendszerről beszélni a dualizmus kori Magyarországon értelmetlen, de legalábbis kétséges, a szászok esetében mégis vannak olyan jegyek, amelyek lehetővé teszik ezt – bizonyos megszorításokkal.⁶ Ezt könyvemben is megírtam (lásd 198–200, 334), bár végső hitelezőként működő jegybankjuk nem volt és betagozódtak a magyarországi pénzügyintézeti hálóba, részben működésük, részben társadalmi szerepük alapján külön is értelmezhetőek és kezelhetőek.⁷

Ami a szász bankok működését illeti, legfontosabbnak szoros üzleti integrációjukat tartom három kiemelkedő szerepet játszó pénzügyintézet (a Nagyszebeni és a Brassói Általános Takarékpénztár, valamint a Nagyszebeni Földhitelezet) körül. Ezek a bankok még arra is képesek voltak, hogy jelzáloglevelek kibocsátása révén (a 20. század fordulóján már ezek tették ki forrásaik legnagyobb részét) akár a budapesti és bécsi pénzpiacokat megkerülve vonjanak be forrásokat és így tőkéhez juttatták a kisebb hitelintézeteket, mindenekelőtt éppen a falusi

² Kövér 2001, 2002.

³ Egry 2003.

⁴ Ábrahám 2001.

⁵ Ebből született az István által is pozitív példaként említett írás: Egry 2006.

⁶ Ez egyébként szó szerint így szerepel könyvem István által hivatkozott 198. oldalán is, Egry 2009. A továbbiakban a külön nem jelzett műre utaló oldalszámok erre a munkára vonatkoznak.

⁷ Ezzel persze túl is lépek Gál Zoltán virtuóz elemzésén, ami a magyarországi pénzügyintézeti hierarchiába regionális centrumokként sorolja be a szász településeket és bankjaikat, vö. Gál 1997.

hitelszövetkezeteket. Tanulságos az a folyamat is, ahogy sorra létrejöttek: minden egyes lépés mögött felfedhető egy konkrét – a helyi társadalom, majd később az erdélyi szászok valamelyik társadalmi csoportját, rétegét ért – kihívás. Kitűnő források tárják fel azt is, miként működött az intézmények közti informális koordináció mechanizmusa (vö. 182–192), és azt is forrásokkal lehet bemutatni, hogyan változott meg alapjaiban a Szász Néppárt – amit én munkámban a szász nemzeti mozgalommal, pontosabban annak politikai képviselőivel azonosítok – programja 1890-ben, éppen a pénzüintézetek vezetői körében és tapasztalataik alapján kidolgozott javaslatok nyomán. Azt is hangsúlyoztam, hogy a bankrendszer vonatkoztatási csoportja ekkor már a legtöbb tekintetben a szászok közössége volt – egy olyan, a korszak Erdélyében meglehetősen jól elkülönülő csoport, amelyet akár modern értelemben vett nemzetként, akár egy nagyon partikuláris csoportként definiálhatunk. Mérete miatt a bankok teljes mértékben képesek voltak arra, hogy ezt a csoportot kiszolgálják.⁸ Jeleztem azt is, hogy üzleti tekintetben az etnikai megkülönböztetést nem lehet általános érvénnyel kimutatni.

Éppen az említett összehasonlítás alapján gondolom ma is azt, hogy a fentieket figyelembe véve létezett szász bankrendszer, míg román vagy magyar nem. Talán ezért is történelhetett, hogy a könyv zárófejezetében elsősorban a kötet témáját szolgáltató szászok bankrendszerének léte mellett érvelek – ezt István a korábbi problémafelvetés tagadásaként értelmezi –, és csak érintem (éppen a 2006-os tanulmányom alapján) a magyar és román bankrendszer létezésének kérdését. Következtetésem azonban ebben az esetben sem változott: ilyenekről talán jobb, ha nem beszélünk.

Következik-e azonban az utóbbiból mindaz, amit István kritikai megjegyzései sugallnak, hogy a szászokról is csak akkor jelenthetem ki, hogy az általam bemutatott értelemben létrehoztak egy nemzeti pénzüintézeti rendszert, ha egyúttal elfogadom a historizáló nemzeti narratívák esszencialista előfeltevéseit és ugyanezt kijelentem más nemzetiségekről is? Szerintem nem, és nemcsak logikailag. Hiszen éppen úgy jártam el, amint azt István maga is ajánlja a *Korallban*: végigvettem a különböző intézeteket és intézettípusokat, megkíséréltem bemutatni üzleti működésüket és kapcsolatrendszerüket, társadalmi funkcióikat és szerepfelfogásukat, megérteni helyüket lokálisan, összehasonlítás révén kimutatni sajátosságaikat és az egyedi eset alapján az egyedi jelenségre érvényes következtetések levonására törekedtem. Maga a könyv szerkezete is erre utal, 344 oldalnyi értekező részből a 200. oldalig csak azzal foglalkoztam, miként alakult a pénzüintézeti rendszer, illetve a 192–200. oldalakon kérdésként tettem fel az alfejezet címében: „Szász nemzeti bankrendszer?” És még itt is azzal zártam a fejezetéseimet, hogy „azt azonban, hogy ez a bankrendszer mennyire tekinthető nemzeti-nek, csak a következő fejezetekben tudjuk megválaszolni” (200).

⁸ Egyébként disszertáció formájában a munkát az a Kövér György bírálta, akinek bankrendszer-fogalmát ebben az esetben vitattam és mentségemre szóljon, hogy ebbe nem kötött bele.

A következő fő fejezetben aztán áttekintettem a bankok társadalmpolitikai céljainak (takarékosagra nevelés, státuszőrzés) alakulását, a bankok mint cégek társadalmi hátterét, a nemzeti programra gyakorolt, fentebb már említett hatást, a különböző beruházások, fejlesztések támogatását és a földbirtokpolitikát, vagy inkább annak kísérletét. Ezek kapcsán is próbáltam jelezni, hol húzódtott a határ magánérdek és hivatkozott közérdek között (például a vasúti fejlesztések vagy a városok villamosítása esetében egyértelmű volt, hogy a pénzügyintézetek vezetői, akik egyúttal a szászok politikai mozgalmát is irányították, igen komoly magánhaszonra tettek szert), és azt is felvázoltam, miként lett a lokális és a saját helyi közösségüket etnikai és vallási különbség nélkül vonatkoztatási csoportnak tekintő és kiszolgáló szándékozó intézményekből egyre inkább nemzeti célokat is kitzűző és ezek fogalomrendszerében is működő intézmény.⁹ Ennek megjelenését a források elemzése alapján korábbra teszem (az 1870–80-as évekre), mint István a szlovák esetben, azzal együtt is, hogy Brassóban még a 19. század utolsó évtizedében is késhegyre menő viták folytak a takarékpénztár igazgatóságában, vajon városi – így a románok számára is nyitott – vagy magánberuházásként – tehát szükség esetén etnikailag elkülönülve – építsenek kulturális központot. A lényegben azonban, azt hiszem, egyetértünk.

Külön is kiemeltém, mind a pénzügyintézeti rendszer rendszerszerűségét taglaló, mind az általános következtetések kapcsán, hogy a szászok egyediségét nagyban meghatározza a csoport kis mérete és a korlátozott földrajzi tér, amelyben éltek. Ez a méretgazdaságosság (az ötletért témavezetőmet, Szász Zoltánt illeti köszönet) az összehasonlítások tükrében biztosan hozzájárult ahhoz, hogy nemzeti bankrendszerrel beszélhessünk, hiszen nagyon könnyen kiépíthető volt egy mindenkinek elérő és kiszolgáló intézményrendszer, és egyúttal a koordináció informális és formális mechanizmusai is könnyen működtethetőek voltak. A politikai kultúra pedig még azt is lehetővé tette, hogy valódi kényszerítő eszközök nélkül is a többség által elfogadott és kivitelezett döntéseket hozzanak, valamiféle kvázi-kormányzásként (243–251). Remélem, ennyi is elegendő annak érzékeltetésére, hogy amennyiben vállalkozásom mégis kívánni valót hagy maga után, annak oka nem az esszencialista kiindulópont (a szövegben gondosan próbáltam ügyelni még arra is, hogy szereplőim egyének, elitcsoportok vagy legrosszabb esetben a szász elit legyen, ne pedig maga a közösség), hanem tehetségem korlátai.

Még egy tényezőt biztosan érdemes megemlíteni a nemzeti bankrendszer kapcsán: ez az István által ismét kritikusan említett határkijelölő szerep. A szászok azért is sajátos csoportja voltak a dualista Magyarországnak, mert privilegizált, rendi – de egyúttal etnikai, kulturális értelemben meglehetősen egységes – nemzetként érte őket a 19. századi modernizáció és nacionalizmus. Privilegiumaikat ugyan elvesztették, de jól látható és intézményesen is megvalósult elkülönülésük mind magyar nyelven beszélő, mind román nyelvű szomszédaitól (a szomszédokat tág értelemben véve) megmaradt – részben éppen a sikeres szövetkezeti

⁹ Erre a legjobb példa a Brassói Általános Takarékpénztár: Egry 2002, 2003.

mozgalomnak köszönhetően. A falvakban, ahol korábban a szászok és a többiek jogállása is különbözött, ezek alkalomadtán pótolhatták a jogegyenlőség bevezetése és a Szász Univerzitás feloszlatása nyomán eltűnő struktúrákat és választóvonalakat. Erre kézzelfogható példák mellett Ernst M. Wallner egy tanulmányát idézem az István által is hivatkozott 258–261. oldalakon.¹⁰ A hitelszövetkezetek tömegessége (a falusi szász lakosság 45–50%-a tartozott valamiképp a tagok közé) mindenképp megengedi ezt a – pótlékként való – értelmezést is. Zártságuk pedig szinte adott: a szászok lakta falvak egyik jellegzetessége volt, hogy lakóik számos, egymást átfedő kategória alapján is elkülönültek, ezzel lehetővé téve azt is, hogy a kívülállók akár egyetlen jellegzetességük ismeretében besorolják őket. (Például aki tudott írni-olvasni, vagy aki földbirtokkal rendelkezett, szinte biztosan szász volt még a 19. század végén is, és persze egyúttal evangélikus, a falu közepén lakott és így tovább.) A szövetkezetek – mondjuk az egyház és a hozzá kötődő intézmények mellett – ugyan nem feltétlenül lettek meghatározóak ebben a közegben, de mindenképp megerősítették a választóvonalakat: aki tag lehetett (ami nem azonos az üzleti kapcsolattal!), az egyúttal szász is volt, hiszen a tagság explicit feltétele volt a német nyelvtudás. És a változó világban az ilyen jellegű megerősítés biztonságot nyújtó funkcióját szerintem téves lenne lebecsülni, nem is szólva a tagok gazdálkodása felett kínált újabb ellenőrzési lehetőségről.

Végül István még egy megjegyzésére szeretnék reagálni, tovább nyújtva ezt a már amúgy is terjedelmes reagálást. A 47. lábjegyzetben ezt írja:

„Egry Gábor evidenciaként, a mának szóló, problémamegoldó történelmi tudásközvetítésről így ír: »...egy ilyen munkának óhatatlanul [sic!] aktuális és aktualizálható mondanivalója van. A mai kisebbségi társadalmak problémái sok tekintetben hasonlóak az egy-másfél évszázaddal ezelőttiekhez. A nemzetépítés, a kisebbségi közösségek és a nemzetépítő állam konfliktusai lényegüket tekintve, strukturálisan nem különböznek jelentősen. A társadalmi-gazdasági rendszer hasonlóságai nem egy esetben technikailag is hasonló megoldásokat eredményeznek. Éppen ezért kétségtelen [sic!], hogy a munka eredményei, megfelelően értelmezve és alkalmazva akár a jelenlegi problémákkal kapcsolatban is felhasználhatók.«¹¹ Ezzel a gondolatmenettel szembeni kifogásaimat, szlovákiai magyar vonatkozásban korábban, »visszafogottabban« jeleztem.»¹²

Bár az idézet kétségtelenül meggyőzőnek tűnik, mégis azt kell mondjam, István ebben az esetben biztosan félreolvasott, és ismét egyetértünk, legalább abban, mit nem szabad felvállalnia a történéshoz. Részben talán szerencsés lett volna, ha az idézet elejéről nem marad le az előző tagmondat mindössze öt rövid szava: „azt is el kell fogadni, hogy” (11). Nem véletlenül használtam a passzív viszonyulást, elszenvadást kifejező igét. Egyértelműen nem azt képviseltem, hogy a történéshoz tudatosan kell aktualizálni, historizálni, sokkal inkább azt: nem

¹⁰ Wallner 1993.

¹¹ Egry 2009: 11.

¹² Gaucsik 2009: 31–32.

térhet ki az elől, hogy bizonyos témák esetében a társadalom így olvassa a munkáit. Ezt alátámasztja a következő (11–12) – szintén nem idézett – bekezdés is, ahol kifejezetten az aktualizálással szemben helyezem el munkámat:

„Mindezek tudatában, a probléma elől el nem menekülve, a szerző csak egyetlen dolgot ígérhet: megpróbálja minél szakszerűbb anyagkezeléssel, alapos elemzéssel, higgadt értékeléssel segíteni az olvasót. Mivel a kutatás eredményei nem zárhatók karanténba, az jelentheti a legnagyobb kihívást, hogy elkerüljük a mai politikai és ideológiai irányzatok közti igazságtételt, vagy megjíjedve azoktól, megfutamodjunk az elemzés és értékelés elől.”

Van azonban még egy dolog, amit István félreértett és itt erre is szeretnék kitérni. Saját hivatkozott írásában¹³ azzal kapcsolatban fejti ki fenntartásait, hogy az évtizedekkel korábbi kísérleteket, intézményeket az időközben megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyok közt is alkalmazni próbálják – tekintet nélkül az új körülményekre. Lassan senkit nem lephet meg, ha azt mondom: egyetértek. Hiszen a fentebb idézett passzusban – könyvem előszavában – nem ezt értettem strukturálisan nem különböző vagy technikailag is hasonló megoldásokon. Szövegemnek két kulscifejezése van. Egyfelől a „nemzetépítés, a kisebbségi közösségek és a nemzetépítő állam konfliktusai”, ezek azok – vagyis nem a gazdasági viszonyok, a népesség szociodemográfiai mutatói stb. –, amelyek lényegüket tekintve nem különböznek. Másfelől a „társadalmi-gazdasági rendszer hasonlóságai” fordulat – bár kétségtelenül félreérthető, felfogható úgy is, hogy annak teljességére vonatkozik – a mégiscsak meglévő hasonlóságokat és az ebből adódó analóg vagy akár azonos intézményeket, struktúrákat szándékszik jelenteni.

Ami az előbbit illeti, most is fenntartom, hogy a kisebbségek egyéni vagy közösségi integrációját, annak jogi megoldásait vagy éppen annak elutasítását illetően nem sok különbséget találunk a 19. és a 21. század között, legalábbis amíg megmaradunk a liberális jogrend keretei között. Könyvem születésekor ez utóbbi dominanciája – a környező országok EU-csatlakozási folyamata közben – megkérdőjelezhetetlen volt. Erre utal az is, hogy az autonómia, a kollektív vagy egyéni kisebbségi jogok kérdése ma is heves viták és gazdag tudományos irodalom tárgya. Én magam is ezt értettem a fenti passzus alatt, különösen egy olyan helyzetben – és ez tagadhatatlan hasonlóság a dualizmus kori Magyarország és az ezredforduló Romániája vagy Szlovákiája esetében –, amikor az állam elzárkózik a kisebbségek felől érkező kollektív jogigények teljesítésétől. A szászok esete – mint azt könyvemben ki is fejtem – ebben az összefüggésben is értelmezhető és számomra egy olyan izgalmas példát jelent, ami megmutatja, hogy adott körülmények között – ismét csak nem elfeledkezve a közösség méretéről és koncentrátságáról, sajátos jegyeiről, fejlettségéről – a közösségi autonómia vagy annak egy része informális módon, közjogi szankcionálás nélkül is megvalósulhat, anélkül, hogy ez

¹³ Gaucsík 2009.

egyébként konfliktushoz vezetne.¹⁴ Ha valamit aktuális tanulságnak tartottam a százok történetéből, az éppen ez – és ezt az aktualizálást bármikor vállalom, de tudatosan nem a kötet részeként, hanem annak értelmezéseként. Ezzel kapcsolatban persze be kell vallanom, hogy nehezen szabadulok Karl Renner hatása alól, aki a *Nemzetek önrendelkezési jogáról* című művében Ciszlajtániát megfigyelve bri-liáns módon mutatta be, miként alakulnak ki informális autonómiák, hogyan írják felül a formális jogot szokásjoggal akár olyan kényes kérdésekben is, mint a nyelvhasználat.¹⁵ Igaz, szabadulnom azért sem könnyű, mivel a két világháború közti Romániában is rengeteg ilyen esetet és helyzetet találtam.¹⁶

Ami pedig a második kérdést illeti, éppen a liberális jogrend és a gazdasági törvényszerűségek vezetnek ahhoz, hogy időről időre a hasonló problémákra hasonló megoldások merülnek fel. Bár jogi kereteit tekintve a mai jelzőlegével, vagy egy mai hitelszövetkezet nem azonos egy 20. század elejivel, lényegükben nem igen különböznek. A százok történetének egyik lehetséges – a könyvben szintén említett – olvasata (a modernizációt a közösségi kohézió fenntartásával meglovagolni szándékozó, integrációt és nem elzárkózást hirdető közösségszervezési kísérlet) pedig kifejezetten rokon azokkal a mai törekvésekkel, amelyek a helyi vagy nagyobb közösségek stabilitását megőrizve próbálják meg beilleszteni azokat a lokális változások keretei közé.

Erdélyi tapasztalataim alapján egyébként reménytelen azt várni, hogy munkáinkat ebben a közegben ne kíséreljék meg aktuális útmutatásként, vagy legalább legitimációt jelentő hagyományteremtésként olvasni. Óhatatlanul a jelenben élünk és írunk, és továbbra sem gondolom, hogy el kellene futnunk ez elől, vagy hogy egyáltalán esélyünk lenne visszahúzódni valamiféle – talán neopozitívista – elefántcsonttoronyba. Ennek elfogadása még nem egyenlő a tudatos mítoszteremtéssel, amit István joggal bírál.

Még egyszer köszönöm, hogy István kritikus megjegyzései és tanulmánya közlése lehetővé tették korábbi szövegeim újraolvasását és értelmezését, sőt, rákényszerítettek arra. Azt sem kívánom tagadni, hogy a százokról és a százok kapcsán kifejtett nézeteim és következtetésem – remélem, immár csupán az itt jelzett keretek közt – természetesen vitathatóak maradnak és vitandóak, noha a fent jelzett kérdésekben inkább arra hajlok, hogy István olvasott félre és való-jában egyetértünk. Elképzelhető persze, hogy én is félreolvastam őt, hiszen állás-pontjának érthetőségét gyengíthette, hogy lábjegyzetekben volt kénytelen vitatkozni, ennek minden korlátjával együtt. Mivel a felvetett kérdések továbbra is fontosak és a közép- és kelet-európai történetírás lényegéig hatolnak, tájékozta-tom Istvánt, hogy a *Múltunk* szerkesztői lehetőséget biztosítanak számára és más kollégák számára is a probléma jóval alaposabb kifejtésére, review essay, vitacikk, sőt, talán tematikus összeállítás formájában is.

¹⁴ Egry 2003, 2004.

¹⁵ Renner 2007.

¹⁶ Egry 2012.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ábrahám, Barna 2001: The Idea of Independent Romanian National Economy in Transylvania at the Turn of the 20th Century. In: Balázs Trencsényi – Dragoș Petrescu – Cristina Petrescu – Zoltán Kántor (eds.): *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*. Budapest – Iași, 209–226.
- Egry Gábor 2002: A Brassói és Nagyszebeni Általános Takarékpénztár korai történetének néhány jellegzetessége. *Századok* (136.) 6. 1261–1293.
- Egry Gábor 2003: Egység és válság. A szász nemzeti mozgalom egy évtizede. 1890–1900. *Pro Minoritate* (7.) 4. 22–34.
- Egry Gábor 2003: Nemzet és gazdaság. A Brassói Általános Takarékpénztár társadalmi-gazdasági szerepfelfogása 1835–1918. *Pro Minoritate* (7.) 1. 59–68.
- Egry Gábor 2003: Struktúra vagy rendszer? Az erdélyi szász pénzügyintézetek és a regionális bankrendszer problémája Erdélyben a XIX. században. *ÁVF Tudományos Közlemények* 8. 95–104.
- Egry Gábor 2004: Egy másik kiegészítés. Adalékok az 1890. évi Sachsentag történetéhez. *Korunk* 4. 89–98.
- Egry Gábor 2006: Egy önlegitimáló narratíva kérdőjelei – nemzetiségi bankok, nemzeti-ségi mozgalmak a századforduló Erdélyében. *Múltunk* (51.) 3. 4–34.
- Egry Gábor 2009: *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés? Az erdélyi szászok pénzügyintézeti rendszere és a nemzeti mozgalom kapcsolata a 19. században, 1835–1914*. Csíkszereda.
- Egry Gábor 2012: A megértés határán: nemzetiség és mindennapok a két világháború közti Háromszéken. *Limes* (25.) 2. 29–50.
- Gál Zoltán 1997: A magyarországi városhálózat összehasonlító vizsgálata a banki betétforgalom alapján 1910-ben. In: Sasfi Csaba – Németh Zsolt (szerk.): „*Kőfallal, sárpalánkkal*” – *Várostörténeti tanulmányok*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.) Debrecen, 50–68.
- Gaucsík István 2009: Kollektivista mezőgazdaság és az 1968-as gazdasági reformkísérlet. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle* (11.) 3. 31–32.
- Kövér György 2002: Struktúráról a rendszerig. In: Uő: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. (Nagyítás szociológiai könyvek 43.) Budapest, 243–253.
- Kövér, György 2001: Bancile maghiare in Monarhia Austro-Ungara 1873–1913. In: Mihai D. Drecin (coord.): *Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor săsești, românești, maghiare și slovacă din Austro-Ungaria (1867–1918)*. Cluj-Napoca, 85–90.
- Renner, Karl 2007: A nemzetek önrendelkezési joga (részlet). *Regio* (18.) 2. 3–26.
- Vári András 2007: Nemzetek, szövetkezetek – és kutatóik. *Regio* (18.) 2. 79–112.
- Wallner, Ernst M. 1993: Strukturen und Funktionen des siebenbürgisch-sächsischen Vereins-, Genossenschafts- und Verbandswesens. *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* 36. 1. 18–30.